

Prace Filologiczne, Tom okolicznościowy 2024 (78): 17–29

ISSN 0138-0567; e-ISSN 2720-5037

Copyright © by Jerzy Molas, 2024

Creative Commons: Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-

-Bez utworów zależnych 3.0 PL (CC BY-NC-ND 3.0 PL)

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/pl/>

<https://doi.org/10.32798/pf.1556>

JERZY MOLAS

Uniwersytet Warszawski

e-mail: jerzy.molas@uw.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0002-0925-8118>

SYLWETKA NAUKOWA PROFESORA ZBIGNIEWA GREŃIA

Badania Profesora Zbigniewa Greńia – jako językoznawcy sławisty – koncentrują się na zagadnieniach z zakresu socjolingwistyki i etnolingwistyki, synchronicznego językoznawstwa konfrontatywnego oraz historii języka, a obejmują głównie kwestie z dziedziny bohemistyki i śląskoznawstwa ze szczególnym uwzględnieniem Śląska Cieszyńskiego, jak również problemy pograniczy i społeczności multietnicznych.

Zbigniew Greń urodził się 5 maja 1954 roku w Brennej na Śląsku Cieszyńskim. W 1974 roku rozpoczął studia bohemistyczne w Instytucie Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Program studiów, rozszerzony o *Studium z językoznawstwa ogólnego i indoeuropejskiego* realizował w trybie indywidualnym pod opieką profesora Stanisława Urbańczyka. Już na drugim roku studiów rozpoczął pracę naukową. Pod kierunkiem profesora Alfreda Zaręby, w ramach krakowskiego zespołu Karpackiego Atlasu Dialektologicznego, zebrał i opracował materiały z dwóch punktów terenowych ze Śląska Cieszyńskiego dotyczących miejscowości Brenna i Istebna. W 1979 roku obronił z wyróżnieniem, napisaną również pod kierunkiem profesora Alfreda Zaręby, pracę magisterską pod tytułem *Pojęcie 'chcieć' w językach słowiańskich*, która stała się podstawą dwóch artykułów opublikowanych w *Studiach z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* oraz w *Zeszytach Naukowych UJ*. Po uzyskaniu dyplomu Zbigniew Greń odbył staż asystencki oraz studia doktoranckie w Instytucie Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego. Następnie, przez prawie dwadzieścia lat, od roku 1983 do 2012 związany był zawodowo z Instytutem Sławistyki (do 1992 r. – Słowianoznawstwa) PAN w Warszawie, gdzie przeszedł wszystkie stopnie kariery naukowej – od stanowiska starszego asystenta (1983–1986), adiunkta

(1986–1995) i docenta (1995–2002) aż po tytuł profesora uzyskany w 2002 roku. W 1985 roku na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego obronił rozprawę doktorską pod tytułem *Studia nad staroczeskim przekładem biblijnym z Biblioteki Śląskiej*. Jego promotorką była profesor Teresa Zofia Orłoś. Rozprawa opublikowana została jako *Nowy Testament cieszyński i Prorocy cieszyńscy. Analiza językowa staroczeskiego przekładu* (Wrocław 1987). W 1994 roku na podstawie książki *Semantyka i składnia czasowników oznaczających akty mowy w języku polskim i czeskim* (Warszawa 1994) uzyskał w Instytucie Sławistyki PAN habilitację. Od 2002 roku rozpoczął równoległe z zatrudnieniem w Akademii pracę w Instytucie Sławistyki Zachodniej i Południowej na Wydziale Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego. W 2009 roku otrzymał tytuł profesora zwyczajnego.

Oprócz już wymienionej książki powstałej na podstawie rozprawy doktorskiej oraz publikacji habilitacyjnej Profesor Zbigniew Greń jest także autorem monografii *Śląsk Cieszyński. Dziedzictwo językowe* (Warszawa 2000) oraz *Tradycja i współczesność w językowym i kulturowym obrazie świata na Śląsku Cieszyńskim* (Warszawa 2004). Wspólnie z Heleną Krasowską opracował *Słownik górali polskich na Bukowinie* (Warszawa 2008) i jest współautorem książki *Języki zachodniosłowiańskie wobec pożyczek angielskich w ostatnim dwudziestoleciu* (Kraków 2016), którą w ramach projektu badawczego przygotował wspólnie z Krystyną Holly, Bożeną Itoją, Maciejem Mętrakiem, Teresą Smólkową i Anną Żółtak.

Profesor Zbigniew Greń jest autorem ponad 150 publikacji naukowych, które ukazały się w Polsce, Chorwacji, Czechach, Japonii, Litwie, Macedonii, Mołdawii, Niemczech, Rosji, Słowacji, Słowenii, Ukrainie, a w postaci drobniejszych not także w Białorusi, Serbii i Stanach Zjednoczonych. Wydawano je w języku polskim, angielskim, czeskim, japońskim, niemieckim, rosyjskim i słoweńskim, a ukazywały się w polskich i zagranicznych czasopismach oraz tomach zbiorowych. Cechą szczególną bibliografii prac Profesora, świadcząca o Jego pozycji w środowisku polskiej lingwistyki – nie tylko sławistycznej – oraz otwartości na współpracę i budowanie więzi środowiskowych, jest liczba prac opublikowanych w tomach jubileuszowych uznanych uczonych, a mianowicie (w porządku chronologicznym): Jána Findry, Kazimierza Polańskiego, Teresy Zofii Orłoś, Franciszka Sławskiego (ku pamięci), Stanisława Karolaka, Stanisława Dubisza, Krzysztofa Wrocławskiego, Włodzimierza Pianki, Ewy Siatkowskiej (jubileuszowym i ku pamięci), Andrzeja Guzka, Marii Strycharskiej-Brzeziny, Jerzego Bartmińskiego, Zdzisława Darasza, Karola Daniela Kadłubca, Anny Wierzbickiej, Janusza Siatkowskiego, Macieja Kawki, Joanny Goszczyńskiej, Ireny Stawowy-Kawki, Małgorzaty Korytkowskiej, Teresy Piotrowskiej-Małek, Gerda Hentschela oraz (w druku) Haliny Kurek i Józefa Kąsia.

Zainteresowania naukowe Zbigniewa Grenia obejmują kilka dziedzin badawczych, ewoluujących z biegiem czasu, lecz konsekwentnie związanych z analizą

funkcji języka w szeroko pojmowanym kontekście kulturowym i komunikacyjnym. Tendencja ta widoczna jest od początków Jego aktywności naukowej. Jak wspomniano, już w 1976 roku pod kierunkiem profesora Alfreda Zaręby rozpoczął **badania dialektologiczne** w Krakowskim Zespole Karpackiego Atlasu Dialektologicznego. Brał wówczas udział w opracowaniu polskiej wersji kwestionariusza, w dwu punktach terenowych przeprowadził oparte na nim badania ankietowe, opracował mapy, komentarze i indeksy do tomów I–IV (t. I, Kišinev 1989; t. II, Moskwa 1988; t. III, Warszawa 1992; t. IV, Lwiv 1993). Udział wszystkich uczestników projektu w pracach przygotowawczych przedstawiono w tomie wstępnym, *Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. Vstupitelnyj vypusk* (Skopje 1987).

Tematyki dialektologicznej dotyczyło także kilka artykułów i recenzji w początkach Jego kariery naukowej, np. *Przymyki kierunkowe i miejscowe w dialektach zachodnio-cieszyńskich* (1992), *Problematyka językowa Śląska Cieszyńskiego po obu stronach Olzy – historia i współczesność* (1995), *Z problematyki językowej pogranicza polsko-czesko-słowackiego* (1998), *Wpływy górnośląskie na dialekty cieszyńskie* (2001). Prace z tego zakresu kontynuował również po 2002 r., publikując wyniki swoich badań w artykułach naukowych *Współczesna sytuacja gwar Śląska Cieszyńskiego* (2003), *Zakres wpływów niemieckich w leksyce gwar Śląska Cieszyńskiego* (2006), *Stalość versus zmienność dialektów cieszyńskich* (2006), *Gwary Śląska Cieszyńskiego w Internecie* (2019) oraz w formie udziału w przewodniku multimedialnym www.gwarypolskie.uw.edu.pl, w odniesieniu do regionu Śląska Cieszyńskiego. W tym czasie rozszerzył zakres eksploracji terenowej na miejscowości polskie na Bukowinie (w granicach Ukrainy i Rumunii), czego wynikiem jest *Słownik górali polskich na Bukowinie* (we współautorstwie z Heleną Krasowską z roku 2008) – jeden z pierwszych słowników tej grupy etnicznej – oraz dwa artykuły o bukowińsko-śląskich relacjach leksykalnych (2010) i językowo-kulturowych (2011).

W pracach tych zajmował się przede wszystkim zagadnieniami wpływów między kodami należącymi do języków bliskich typologicznie i genetycznie – polskim, czeskim, słowackim oraz wpływami z języków niesłowiańskich (zwłaszcza z języka niemieckiego). Badania, prowadzone w zgodzie z tradycyjnymi metodami dialektologii, zaowocowały opracowaniem materiału językowego dla potrzeb słownikowych i kartograficznych oraz obszerną bazą materiałów gwarowych wykorzystywaną w publikacjach naukowych.

Znaczna część materiałów została zebrana metodą ankietową na potrzeby projektu badawczego NCN. Dzięki testowi na aktywną znajomość gwary, polegającemu na przekładzie fraz z odmiany ogólnej polszczyzny na gwary, pozyskano ponad tysiąc przykładów na każde ze zdań kwestionariusza (w sumie ponad 7250 zdań). Materiał ten umożliwia zarejestrowanie wszelkich form gwarowych

i form z elementami gwary na całym badanym obszarze i to z uwzględnieniem pełnego przekroju społecznego badanej społeczności komunikacyjnej. Tak otrzymany korpus, z jednej strony zgodny z tradycyjną normą gwarową, z drugiej, zawierający również materiały mieszane – gwarowo-ogólnopolskie, gwarowo-czeskie, gwarowo-slangowe etc. – ma wyjątkową wartość porównawczą.

W ostatnim czasie, w związku z rozwojem komunikacji w internecie, Profesor Greń zainteresował się obecnością i kształtem tekstów gwarowych (śląskich) i mieszanych z udziałem gwary w sieci. Zagadnieniom tym poświęcił rozprawy *Język młodzieży z Zaolzia w Internecie* (2007), *Stylizacja śląska w tekstach internetowych* (2021) czy w szerszym ujęciu *Dialog językowo mieszany na pograniczu wirtualnym słowiańskich języków blisko spokrewnionych* (2008). Łączy się to z Jego obserwacją i analizą dążeń niektórych użytkowników (i grup użytkowników) sieci ze Śląska (zwłaszcza Górnego) do rozpropagowania i realizacji idei stworzenia śląskiego standardu językowego (np. *Po śląsku w Internecie. Problemy standaryzacji żywiołowej*, 2007; *Śląska lokalność w Internecie*, 2008; *Problematyka językowa w górnośląskich i zaolziańskich dyskusjach internetowych*, 2009). Tendencje te przybrały w ostatnich latach na sile, a po włączeniu się w realizację tych dążeń towarzystw regionalnych i językoznawców zmierzają w kierunku przyznania śląszczyźnie statusu języka regionalnego. Obserwacji dążeń górnośląskich, zwłaszcza w odniesieniu do sytuacji etnicznej na Śląsku Cieszyńskim, poświęcone są teksty *Tożsamość na pograniczu blisko spokrewnionych etnosów – przypadek w trójkącie polsko-czesko-słowackim* (2011), *Tożsamość śląska – etniczna czy regionalna?* (2014), *Przekraczanie granic dialektu – przypadek śląski. Analiza funkcjonalna* (2021), *Miejsce śląskoznawstwa w badaniach polonistycznych* (2018), a w ujęciu historycznym także *Tożsamość śląska w systemie pojęciowym budzicieli polskiego życia narodowego na Śląsku Cieszyńskim w XIX wieku* (2022), *Relacje między narodowością i religią na Śląsku Cieszyńskim* (2023), ponadto tekst rosyjskojęzyczny *Etnolingwistyczne procesy na czesko-polskim językovom pogranicze* (2015), angielskojęzyczny *Identity at the Borders of Closely-Related Ethnic Groups in the Silesia Region* (2017) i w języku japońskim *Gendai Chūō ni okeru esunikku aidentiti no seisei: Shironsuku o daizai ni* ('Powstawanie tożsamości etnicznej we współczesnej Europie Środkowej: przykład Śląska, 2015–2016). W swoich rozważaniach na temat tożsamości etnicznej Profesor Greń wychodzi też poza ściśle ujętą problematykę śląską, np. w artykule *Tożsamość jako narzędzie operacyjnej relacji międzyludzkich* (2012).

W początkach swej pracy badawczej Zbigniew Greń zainteresował się również historią języka, zwłaszcza czeskiego. Za najważniejszą rozprawę Jego autorstwa z tego zakresu przed rokiem 2000 uznać należy książkę *Nowy Testament cieszyński i Prorocy cieszyńscy. Analiza językowa staroczeskiego przekładu* (Wrocław 1987), będącą rezultatem pracy doktorskiej. Zakres poruszanych w niej

zagadnień był stosunkowo szeroki – od problemów fonetyki i fleksji historycznej, po kwestie filologiczne – stosunku przekładu do łacińskiej Wulgaty. Analizie poddano zabytek dwuczęściowy, przy czym części te należą do dwu różnych wersji (redakcji) przekładu biblijnego: *Prorocy* do I wersji, *Nowy Testament* do II. W pracy znalazło się więc porównanie zasad rządzących powstawaniem tekstów tych redakcji, co było tym bardziej uzasadnione, że właśnie między I a II redakcją nastąpił przełom w technice średniowiecznego przekładu biblijnego w Czechach. Ponadto określono w rozprawie m.in. typy ekwiwalencji w przekładach średniowiecznych. Znaczną część książki poświęcono opisowi słowotwórstwa rzeczownika. Jest to jedna z niewielu prac na temat systemu derywacyjnego w języku staroczeskim, dokonana przy tym z zastosowaniem metod opisu synchronicznego.

Z czasem Profesor Greń zajął się bardziej szczegółowo funkcjonowaniem języka (staro)czeskiego i (staro)polskiego na Śląsku i dialektologią historyczną polszczyzny pogranicza polsko-morawskiego. Drobiazgowa analiza czeskojęzycznych archiwaliów cieszyńskich zaowocowała określeniem polskiego gwarowego podkładu językowego u wielu pisarzy miejskich i wiejskich oraz wzbogaceniem korpusu polskich cech gwarowych w historii regionu będącego domeną działania czeskiej kancelarii książęcej (później Komory). Pozwoliło to na dokładniejsze określenie udziału pierwiastka czeskiego i polskiego (zwłaszcza gwarowego) w historii regionu i ich wagi – przez rozróżnienie prymarnych i sekundarnych cech językowych w korpusie historycznym.

Wyniki tych badań ukazały się drukiem w będącej efektem grantu NCN książce *Śląsk Cieszyński. Dziedzictwo językowe* (Warszawa 2000) oraz w artykułach: *Problematyka językowa Śląska Cieszyńskiego po obu stronach Olzy – historia i współczesność* (1995), *Społeczne uwarunkowania sytuacji językowej na Śląsku Cieszyńskim* (1997), *Problemy czesko-polskiego pogranicza językowego na Śląsku Cieszyńskim w świetle dokumentacji archiwalnej* (1999), *Miejsce języka czeskiego w historii Śląska Cieszyńskiego* (2000), *Słownik Andrzeja Cinciały w cieszyńskiej dialektologii historycznej* (2000, z Beatą Kubok). W okresie następnym tematyce tej Profesor Zbigniew Greń poświęcił publikacje *Dzieje polityczne Śląska Cieszyńskiego w świetle leksyki regionalnej* (2002), *Wielojęzyczność w Księstwie Cieszyńskim* (2008), *Język Dziennika Andrzeja Cinciały jako przykład dziewiętnastowiecznej polszczyzny regionalnej Śląska Cieszyńskiego* (2015).

W swoich pracach dążył do uporządkowania spuścizny archiwalnej Śląska Cieszyńskiego z punktu widzenia językoznawcy, natomiast zawarte w nich ustalenia ważne są nie tylko dla lingwistów, lecz w równej co najmniej mierze dla historyków regionalistów.

Efekty badań w tym zakresie są wielorakie i często stanowią zupełne novum w literaturze śląskoznawczej. Z jednej strony, odkrył Profesor bowiem dwa nieznanne zabytki polskie, w tym tekst z 1598 r., który jest drugim co do starszeństwa